

Jongere bouwkunst en stedenbouw

1800-1945

Monumenten
Inventarisat
Project (MIP)

COLOFON

Uitgave

Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Koningskade 1
2596 AA 's-Gravenhage
telefoon 070 - 3116611

Samenstellers

M. van Ingen
drs S.R. Jonkergouw
drs A.F.J. Niemeijer
drs L.A. Nizet
ir Th.A.J. Schiere
drs E.B. de Snoo - van de Garde
ing. M. Spooen
drs B.L. Sprinkhuizen
ir M. Verwey

Begeleidingscommissie

L.J. van den Boogert
D. Brouwer de Koning
drs R. Daalder
drs Th.M. Elsing
W. de Jong
ir J.G. Wegner

Vormgeving

Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk

Facilitaire Dienst, Bureau Reproductie

's-Gravenhage, november 1991

HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK EN STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

INVENTARISATIE

HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

juli 1989
A.F.J. Niemeijer

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING

2. FYSISCHE GESTELDHEID

3. GRONDGEBRUIK EN LANDSCHAPSSTRUCTUUR

- 3.1. Agrarisch grondgebruik
- 3.2. Niet-agrarisch grondgebruik
- 3.3. Visuele karakteristiek

4. INFRASTRUCTUUR

- 4.1. Landwegen
- 4.2. Waterwegen
- 4.3. Dijken
- 4.4. Spoorwegen
- 4.5. Overige infrastructuur

5. NEDERZETTINGEN

- 5.1. Algemeen
- 5.2. Kernen
 - 5.2.1. Zoeterwoude-Dorp
 - 5.2.2. Zoeterwoude-Rijndijk
 - 5.2.3. Weipoort
 - 5.2.4. Gelderswoude
 - 5.2.5. Zuidbuurt
 - 5.2.6. Westeinde
- 5.3. Verspreide bebouwing

LITERATUURLIJST

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

BIJLAGEN

1. INLEIDING

De gemeente Zoeterwoude ligt ten zuidoosten van Leiden in de provincie Zuid-Holland en grenst (N.O.Z.W.) aan Leiderdorp, Hazerswoude, Benthuizen, Zoetermeer, Leidschendam, Voorschoten en Leiden. De grenzen zijn functioneel-landschappelijk (de Oude Rijn vormt de grens met Leiderdorp) en historisch-juridisch van oorsprong behalve waar het de gemeente Leiden betreft. Zoeterwoude moest sedert het eind van de vorige eeuw meermalen grond afstaan ten gunste van Leiden in het kader van stadsuitbreidingen. Rond 1870 was de oppervlakte nog 3.247 ha; thans niet meer dan 2.246 ha.

De bevolkingsomvang was per 1 januari 1988 8.282 personen; het aantal inwoners per km² bedroeg daarmee 386. Het dorp draagt vanouds een overwegend Rooms-Katholieke signatuur.

De gemeente telt een zestal kernen: Zoeterwoude-Dorp, Zoeterwoude-Rijndijk, zuidbuurt, Weipoort, Westeinde en Gelderswoude.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

De bodem binnen de huidige gemeente valt grotendeels onder twee hoofdgroepen: in het westen liggen vooral jonge zeekleigronden met een minimale dikte van 50 cm aan de oppervlakte, die als slecht worden beschouwd voor agrarische doeleinden. De ondergrond bestaat uit riet-, zegge en bosvenen maar naar het oosten komen deze aan (of bijna aan) het daglicht.

De tweede hoofdmassa bestaat uit bosveen dat vnl. voor de veeteelt wordt gebruikt. Behalve deze bodemsoorten vinden wij in het uiterste zuidoosten van Zoeterwoude nog wat oude zeeklei, die aan de oppervlakte kwam na het vergraven en het wegbaggeren van de veenlaag en de droogmaking van de ontstane plassen. De oude zeeklei raakte enkele duizenden jaren geleden begroeid met riet, later met bossen; na afsterving vormden deze planten een veenpakket dat op zijn beurt weer werd bedekt met zeeklei, afgezet in het estuarium van de Oude Rijn, dat pas omstreeks het jaar 1000 verlandde.

Door de ontginning en de ontwatering van de jonge zeeklei- en de veengronden trad bodemdaling op en thans ligt het oppervlak op ongeveer 1 meter -NAP in het noorden, op 1,5-2 meter -NAP in het overgrote deel van de gemeente en op 4-5 meter -NAP in de zeekleipolders.

De afwatering geschiedt daarom geheel kunstmatig op de boezem van Rijnland en wel door het waterschap De Ommedijck in het westen en het waterschap Noordwoude in het oosten. Rond 1850 werd nog uitsluitend gebruik gemaakt van windkracht maar de Drooggemaakte Geer- en Kleine Blankaardpolder, die pas droogviel in 1867, werd met stoom bemalen. In 1904 werden alle overige polders nog met molens ontwaterd, maar rond 1940 waren er motorgemalen in bedrijf in de Oost- en Westbroekpolder, de Drooggemaakte Gelderwoudsche Polder, de Drooggemaakte Geer- en Kleine Blankaardpolder en de Grote Westeindsche Polder.

Thans is geen van de vier molens binnen de gemeente nog actief betrokken bij de ontwatering; ze dateren overigens alle van voor 1800.

3. GRONDGEBRUIK EN LANDSCHAPSSTRUCTUUR

De ontginning van de landen langs de oevers van de Oude Rijn is al begonnen in de 9e en 10e eeuw maar inpoldering werd pas noodzakelijk in het begin van de 17e eeuw (de Grote Polder en de Oost- en Westbroekpolder, beide grenzend aan Zoeterwoude-Dorp, echter al rond 1485).

De klei- en veenpolders, die het grootste deel van het oppervlak van de gemeente Zoeterwoude uitmaken, bezitten in hoofdzaak een vrij regelmatige verkaveling in stroken, waarvan de diepte in het oosten en het zuidoosten vooral werd bepaald door natuurlijke waterlopen. In het noordwesten van de huidige gemeente, maar ook in het aan Leiden afgestane gebied, kwamen ook regelmatige blokverkavelingen voor in het nu verstedelijkt gebied. De ontginning van de landen langs de oevers van de Oude Rijn is al begonnen in de 9e en 10e eeuw maar inpoldering werd pas noodzakelijk in het begin van de 17e eeuw (de Grote Polder en de Oost- en Westbroekpolder, beide grenzend aan Zoeterwoude-Dorp, echter al rond 1485).

De diepe kleipolders in het zuiden werden rationeel verkaveld nadat ze waren uitgeveend: de Drooggemaakte Gelderwoudsche Polder rond 1765 en de Drooggemaakte Geer- en Kleine Blankaardpolder in de jaren 1865-1868.

3.1. Agrarisch grondgebruik

Het grondgebruik binnen de gemeente wordt sterk gedomineerd door de veeteelt. Rond 1850 bestond zo'n 95% van het gemeentelijk oppervlak uit grasland en hierin kwam pas recent enige verandering (1930: 97%, 1955: 94%, 1986: \pm 80%). Het belang van tuinbouw was verwaarloosbaar klein (1940 \pm 8 ha) maar thans is dit cijfer 33 ha (of 1,8% van de cultuurgrond). Akkerbouw werd en wordt alleen gevonden in het uiterste zuiden van de gemeente en wel op 57 ha (of 3%). Is er sprake geweest van verandering, dan was dat vooral door een absolute daling van het areaal grasland a.g.v. recente bebouwingsuitbreiding; het relatief cijfer bleef echter gelijk: 95% van de cultuurgrond ligt in gras.

3.2. Niet-agrarisch grondgebruik

Tot \pm 1860 werd nog veen gebaggerd voor de turfproductie in de Geerpolder maar veel langer vond de kleiwinning ten behoeve van de steen-, pannen- en pottenbakkerij langs de oever van de Oude Rijn voortgang. Door dit zogenaamde aftichelen ging plaatselijk 50-100 cm landoppervlak verloren. Verscheidene grof-aardewerkfabriekjes lagen nog tot halverwege onze eeuw langs de Oude Rijn, de voornaamste transportweg voor dit goed; verder waren er kalkovens en later ook een betonfabriek.

De Oude Rijnsoever was verder vanouds interessant voor de vestiging van buitenplaatsen. Zowel in de 17e en de 18e eeuw als ná de bloei van de tuinkunsten, in de late 19e en de vroege 20e eeuw werden vele huizen, buitens, tuinen, enzovoorts beheerd, bewoond of gebouwd door Leidse burgers; van de 19e eeuwse zijn nog enkele voorbeelden aanwezig.

In de jaren zestig en zeventig van deze eeuw werden tussen de spoorweg en Zoeterwoude-Rijndijk twee industrieterreinen gerealiseerd, namelijk "Grote Polder" en "Barre Polder", terwijl ook de Rijndijk (buiten de woonkern) verder door bedrijven werd bezet; dit alles ten koste van cultuurgrond.

3.3. Visuele karakteristiek

De gemeente Zoeterwoude heeft sedert de annexaties van de verstedelijkte gebieden door Leiden weer een overwegend landelijk karakter door zijn zeer uitgestrekte weidegebied. De Rijnoeverzone is tamelijk sterk geïndustrialiseerd; voor het overige is het landschap buiten de kernen overwegend zeer open met relatief weinig "zonerend" groen. Enkele lineaire bebouwingsassen weken een ruimtelijke geleiding wel in de hand.

4. INFRASTRUCTUUR

4.1. Landwegen

De huidige infrastructuur wordt gedomineerd door de noord-zuid lopende autoweg A4/E10 van Amsterdam naar Den Haag (in uitvoering rond 1940; in gebruikname \pm 1960), die thans gedeeltelijk de noord-westgrens van de gemeente vormt. Een tweede belangrijke verkeersader (van regionale betekenis) is de weg van Leiden naar Alphen aan den Rijn (N11) over de Hoge Rijndijk, die minstens van Middeleeuwse oorsprong is. (Thans is ter ontlasting van deze weg en om Alphen a/d Rijn beter te ontsluiten de constructie gaande van een weg (A11) van Bodegraven naar Leiden-Zuid.)

Verder is van grote regionale betekenis de weg Leiden-Zoetermeer, sinds kort rond de kern Zoeterwoude-Dorp geleid (Provinciale Weg nr. 17). (Deze weg begon vroeger aan de Zoeterwoudse Singel te Leiden als Herenstraat, verderop Vrouweweg.)

Zoeterwoude is vanouds goed bereikbaar geweest en rond 1860 waren behalve de beide laatste wegen ook verhard de Weipoortse Weg, de Nieuwe Weg en een deel van de Zuidbuurtse Weg. Een vrij dicht net van (onverharde) dijkwegen en voetpaden completeerde het wegenpatroon waarin Zoeterwoude-Dorp een duidelijke spilfunctie bezat. Slechts een goede directe verbinding met Hazerswoude ontbrak en ook heden zijn de beide dorpen slechts matig met elkaar in verband gebracht, maar hierin komt verbetering dankzij de A11. Het wegenpatroon vertoont een sterke binding met waterwegen en verkaveling en zelfs de A4 kreeg een tracé dat aansluit bij de bestaande toestand.

Onderdeel van de landwegen waren ook de vele oeververbindingen. In de 17e eeuw had de stad Leiden gezorgd voor bruggen op de wegen langs de Oude Rijn en over de wateren direct buiten de poorten. De oudste verbinding tussen Zoeterwoude en Leiderdorp dateert echter al uit de 15e eeuw: deze brug lag ter hoogte van de kerk te Leiderdorp, maar hij werd tijdens het beleg van de stad vernietigd (1573/74). De opvolgers waren tot 1934 tevens tolplaats; de nauwe ophaalbrug werd in 1964 vervangen door een eigentijdse overspanning. (Deze brug ligt thans achter binnen de gemeente Leiden.)

Ten zuiden van - en sedert 1896 eveneens binnen - Leiden lagen tot na 1945 pontveren over de Vliet (onder andere de Leidse Schouw); bij De Vink was een tol op de Rijndijk.

4.2. Waterwegen

De grote slagader van het dorp is vanouds natuurlijk de Oude Rijn. De Oude Rijn was sedert de Romeinse Tijd vaarweg door Holland en zowel trekschuiten als vrachtvaart hebben eeuwenlang van de rivier gebruik gemaakt. Eveneens van groot belang voor de scheepvaart waren ook de Vliet/Schie en in mindere mate de Meerburger Watering, de Weipoortse Vliet en de Stompwijkse Vaart. Deze laatste hoofdvaarten hebben alle een zuidwest-noordoostverloop, deels door natuurlijke oorzaak, ten dele ook vanwege de verkavelingsopzet; vanouds zijn ze gesloten door middel van sluizen langs de Oude Rijn. De Vliet sloot voorheen aan op de Oude Rijn nabij het Galgewater d.m.v. de Korte Vliet, die juist binnen de grens van Zoeterwoude met Voorschoten lag.

In 1919 werd de Vliet rechtuit in directe verbinding gebracht met de Oude Rijn - ten oosten van Leiden - door verbreding van de toen nog in Zoeterwoude gelegen Roomburger Watering: een belangrijke verbetering van de vaarweg langs Leiden.

Behalve voor de scheepvaart zijn de wateren van groot belang voor de waterhuishouding; tegenwoordig liggen langs de grens van Zoeterwoude ook enkele (ten dele kunstmatige) plassen voor de waterrecreatie; een stuk van de Hofpolder werd hiertoe geheel opnieuw ingericht.

4.3. Dijken

De dijken en kaden hebben in hoofdzaak een waterkerende en een verkeersfunctie; de voornaamste uitzonderingen zijn de spoordijk en het dijklichaam van de autoweg, die alleen een verkeersfunctie bezitten en de dijk langs de noordwestzijde van de Drooggemaakte Gelderwoudsche Polder die slechts een waterkerend belang heeft. Rond 1850 waren de dijken de vrijwel uitsluitende vestigingsplaatsen voor woningen en bedrijven.

4.4. Spoorwegen

In 1878 werd de spoorlijn Leiden-Woerden geopend, die de gemeente Zoeterwoude - niet ver van de Oude Rijn - van west naar oost doorsnijdt en hierbij weinig verband vertoont met de bestaande verkaveling. Enkele jaren later (1883) kreeg het dorp een halte aan de Ommedijkse Weg, die door de concurrentie van autobusdiensten in 1932 weer werd opgeheven. Veel later kwam op voormalig Zoeterwoudse grond het station Leiden-Lammenschans tot stand.

De spoorweg heeft in zijn nu ruim 110-jarig bestaan steeds een sterk ruimtelijk scheidend effect gehad; zowel te Leiden, waar hij tot rond 1950 vrijwel overal de limiet van de stedelijke bebouwing vormde alsook in Zoeterwoude, dat erdoor wordt gesplitst in een geïndustrialiseerde en verstedelijkte Rijndijkzone en een landelijk en agrarisch gebied.

4.5. Overige infrastructuur

Zoeterwoude had zowel voor- als nadelen van de ligging naast Leiden: nadelig waren zeker de grenswijzigingen van 1896, 1920 en 1966, waardoor het dorp het Rijncontact aan de westzijde van de stad verloor en later de nijverheidszone ten westen van de Roomburger Watering. Daarna ging ook een deel van Zoeterwoude-Rijndijk over naar Leiden en kwam de grens te liggen bij de Besjeslaan en ten slotte werd de scheiding gefixeerd langs de autoweg A4.

Voordelig waren - sedert de feitelijke opheffing van de Order op de Buitennering (verbod op nijverheid en handel buiten de steden, daterend van 1531) - de bedrijfsvestigingen en de infrastructurele voorzieningen.

Tot de bedoelde infrastructuele voorzieningen behoorden - behalve een behoorlijk wegen- en waterwegennet en een spoorweg - relatief vroege aansluitingen op de voorzieningen van de openbare nutsbedrijven. Gas werd al in 1891 betrokken van Leiden; elektriciteit sedert

1911 en water sinds 1909 uit Boskoop. De Watertoren (1908) aan de Hoge Rijndijk (nu Leiden) behoorde echter steeds aan de Leidsche Duinwatermaatschappij van 1878.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

De gemeente bestaat uit een zestal kernen, namelijk de dorpen Zoeterwoude-Dorp, Zoeterwoude-Rijndijk en Weipoort en de gehuchten Gelderswoude, Zuidbuurt en Westeinde (gedeeltelijk).

Van oorsprong zijn ze alle lineaire nederzettingen: de beide eerstgenoemde hebben inmiddels uitbreidingen ondergaan die dit karakter teniet deden gaan.

Zoeterwoude wordt voor het eerst vermeld in een stuk uit 1276, maar aangenomen mag worden dat de ontginning in het dorpsgebied al enkele eeuwen eerder op gang was gekomen vanaf de Oude Rijn, de Vliet en de Weipoortse Vliet. De verschillende ontginningsbundels en -complexen ontmoetten elkaar rond de huidige kern Zoeterwoude-Dorp, die hieraan zijn merkwaardige meerbenige structuur dankt.

Rond 1500 had het ambacht 360 à 420 inwoners, maar vóór die tijd (1389) had Leiden al grondgebied (en inwoners) van Zoeterwoude geannexeerd. (In 1610 kocht de stad het ambacht Zoeterwoude en kreeg zo de jurisdictie in handen; in 1659 vond opnieuw een uitbreiding van de stad plaats ten koste van het ambacht.)

In de volgende eeuwen groeide het bevolkingsaantal sterk en over de laatste 175 jaar staan de volgende cijfers ter beschikking:

jaartal	aantal inwoners
1811	1.713
1822	1.775
1840	2.411
± 1865	± 2.700
1876	3.571
1890	5.163

jaartal	aantal inwoners
1894	5.910
1897	3.237
1920	4.821
1921	3.254
1945	± 5.400
1970	6.285
1988	8.255

De scherpe bevolkingsdalingen in 1897 en 1921 zijn te wijten aan de annexaties; pas in 1945 was het bevolkingsaantal van 1890 weer bereikt!

5.2. Kernen

5.2.1. Zoeterwoude-Dorp

Dit dorp is zeker niet de oudste nederzetting binnen de gemeente: zoals gezegd, heeft het zich ontwikkeld rond het ontmoetingspunt van een aantal verkavelingseenheden en aangenomen mag worden, dat de geschiedenis ervan niet veel verder teruggaat dan de 14e eeuw.

Voor zover er sprake was van een lineair dorp moet men zich bedenken, dat er vanouds feitelijk een "poly-lineaire" structuur bestond met bebouwing langs meerdere wegen en wateren. Komvorming was rond 1850 waarneembaar daar waar de belangrijkste assen elkaar ontmoetten: nabij de Hervormde Kerk.

De bebouwingsdichtheid buiten deze kom was niet groot en het totale aantal inwoners bedroeg slechts \pm 350. Zij leefden in de eerste plaats van de veeteelt maar ook de schipperij en het scheepstimmerbedrijf werden er uitgeoefend, met name in de "Noordbuurt". Ook was hier toen een zaagmolen, terwijl de plaatselijke "horeca" zaken kon doen dankzij het sluisje in de Stompwijkse Vaart (opgeruimd).

Met de constructie van (vaste) bruggen en de vergroting van schepen ging de scheepsbedrijvigheid ten onder in de vroege 20e eeuw en ook de zaagmolen verdween; de houtzagerij langs de Noordbuurtseweg bleef tot op heden bestaan. Het dorp kreeg een forensenfunctie. Behalve verdere verdichting traden ook de eerste echte uitbreidingen op: de Schenkelweg werd in de loop van de jaren dertig bebouwd met enkele tientallen rijtjeshuizen. Eerder stonden hier al een Rooms-Katholiek Patronaatsgebouw en de jongensschool.

Voorts werden rond die tijd de eerste rijwoningen gerealiseerd langs de Vrouwenweg in het gebied dat in 1966 door Leiden werd geannexeerd. Meer woningen waren geprojecteerd maar het plan is niet verder uitgevoerd. In de directe nabijheid hiervan was al in de jaren twintig het klooster "Mater Dolorosa" gesticht.

Na de Tweede Wereldoorlog werden aan de westzijde van het dorp in enkele fasen nieuwe woonwijken gerealiseerd, van de groene polderweiden gescheiden door de omgeleide weg van Leiden naar Zoetermeer; ten zuiden van het dorp verrees "Swetterhage", een woon- en leefgemeenschap voor geestelijk gehandicapten.

5.2.2. Zoeterwoude-Rijndijk

Waarschijnlijk is Zoeterwoude-Rijndijk de oudste ontginningsnederzetting binnen de huidige gemeentegrenzen. Al in de 9e en 10e eeuw moeten de bewoners van de oevers van de Oude Rijn delen van het aangrenzend veen- en kleioppervlak hebben ontgonnen en verkaveld en de blokstructuur, die nog duidelijk is te zien op de kaart van 1854, is hierop terug te voeren. Door de opkomst van Leiden stagneerde de groei aanvankelijk, maar dankzij de ligging aan de (water-)verkeersweg en de bloei van de buitenplaatsen kon het aanvankelijk door stedelijke maatregelen en oorlog gekortwiekte weg- en dijkdorp zich verder ontplooien. De Middeleeuwse adellijke huizen verdwenen, maar sedert de vroege 17e eeuw verschenen tuinen en buitens van Leidse vooraanstaanden, terwijl verder de gunstige verkeersligging werd benut door de oprichting van scheepmakerijen, pottenmakerijen, industriemolens, tapperijen, enzovoorts. In de 19e en 20e eeuw gingen vele van de buitenplaatsen ten onder; tegelijkertijd traden toenemende verstedelijking en industrialisatie op en verdichtte zich de lintbebouwing.

Het is de tijd waarin Zoeterwoude-Rijndijk zich via de spoorverbinding - behalve op Leiden - ook naar het oosten kon richten en een forensenopvang functie kreeg. Voorts werden er enkele Rooms-Katholieke instellingen gevestigd, zoals de kapitale Meerburgkerk (1895) en het inmiddels opgeheven en gesloopte kloostercomplex met meisjesopvoedingsgesticht "De Goede Herder" (vanaf \pm 1860).

De omsteeks 1860 opgerichte kalkovens verdwenen rond de eeuwwisseling weer, maar iets ten westen hiervan werd enkele jaren later de betonfabriek Oosthoek gesticht, die ca. 1920 een reeks fabriekswoningen langs de Hoge Rijndijk liet bouwen.

Op de in de loop van de jaren door Leiden geannexeerde delen van de Rijnoever deden zich vergelijkbare ontwikkelingen voor; dicht bij de stad voltrok zich zelfs een proces van

verdichting van de lintbebouwing dat de Hoge Rijndijk een stedelijk aanzien gaf. De rijweg werd van 6 naar 16 meter verbreed en er werd zelfs een tramlijn aangelegd. Nijverheid en industrie grepen hun kans toen de Rijn-Schieverbinding werd gerealiseerd; het zwaartepunt van de bedrijvigheid lag echter op de noordoever van de Rijn en op Waardeiland.

De doorsnijding van de Rijnsoever door het nieuwe kanaal en later de bouw van de Rijksweg A4 spitsen Rijndijk in een Leids deel en een deel dat onder Zoeterwoude bleef. Het laatste onderging na de oorlog een aanzienlijke uitbreiding ten zuiden van de Hoge Rijndijk: in de jaren zeventig werden een woonwijk en een tweetal industrieterreinen tussen Oude Rijn en spoorweg aangelegd, met onder andere een grote brouwerij voor het Heinekenconcern.

5.2.3. Weipoort

Weipoort mag - gezien het aangrenzend verkavelingspatroon - beschouwd worden als één van de vroegere (maar niet vroegste) nederzettingen op het grondgebied van de huidige gemeente. De Weipoortse Vliet is waarschijnlijk ontginningsbasis geworden toen de meest gunstige plekken langs de Oude Rijn ingenomen waren en toen reglementering van het verkavelingssysteem al tot stand was gekomen; een datering in de 11e of 12e eeuw lijkt veilig.

De brandstofwaarde van het Weipoortse veen was minimaal en het achterland werd in de volgende eeuwen dan ook niet vergraven of weggebaggerd. De structuur van het dorp bleef eenvoudig: het dunne bebouwingslint langs beide kanten van de weg aan de westzijde van de veenstroom en de nog ijlere bewoning op de oostoever rond 1850 zullen niet wezenlijk hebben afgeweken van de oorspronkelijke toestand. De rijke boerderijen op de oostkant waren door middel van bruggen bereikbaar, al was er ook een eenvoudige kade. De natte dorpsas, d.w.z. de Weipoortse Vliet, en de onvergraven venen rondom zorgden voor een stabiele ligging: er was geen beschermende ringsloot nodig om overmatige klink van het veen te beteugelen. De oevers van de Weipoortse Vliet en de dorpsas liggen nu hoger dan het omringend land; er is sprake van een inversielandschap.

De omliggende gronden waren in hun geheel ingenomen door wei- en hooilanden en er trad weinig of geen verandering op in de ruimtelijke structuur en de inrichting van het dorpsgebied in de periode 1850-1945.

Eerder in de 19e eeuw was al aangelegd de Nieuwe Weg, die de verbinding ging vormen met Zoeterwoude-Dorp en de Weipoortse Weg was reeds verhard voor 1850. De weg loopt dood in de Gelderwoudsche Polder.

Het aantal inwoners nam in de jaren 1840-1890 toe van \pm 300 naar 392; thans telt het dorp \pm 550 zielen.

Weipoort veranderde ook na de Tweede Wereldoorlog nauwelijks en er werden geen belangrijke aanslagen gepleegd op het karakter van de veeteeltgemeenschap met zijn fraaie boerderijstrook.

5.2.4. Gelderswoude

In het uiterste zuidoosten van de gemeente ligt het laat middeleeuwse gehucht Gelderswoude in de Drooggemaakte Gelderwoudsche Polder. De veenlaag ter plaatse was in de jaren voor

de droogmaking (1759-1765) weggebaggerd maar de kern werd gespaard door de aanleg van een ringkade en -sloot, waarvan inmiddels weinig meer is te herkennen. De dunne lineaire bebouwing - met zwaartepunt in het noorden - heeft zich tot op heden nauwelijks verdicht langs de rond 1900 nog onverharde Gelderwoudse Weg.

De kortste verbinding van het gehucht met Zoeterwoude-Dorp en met Zuidbuurt was en is die via een stelsel van kerkpaden door de weilanden; waarschijnlijk werd kort voor de Tweede Wereldoorlog de smalle rijweg langs de Benthuizer Vaart gerealiseerd waardoor het gehucht beter ontsloten werd. In noordelijke richting was het dorp al eerder beter bereikbaar geworden via de rond 1890 verharde Broekweg op de grens met Benthuisen.

Gelderswoude richtte zich na de droogmaking van de plas op akkerbouw en veeteelt terwijl er ook een enkele boomgaard was. In dit grondgebruik is tot op heden weinig verandering gekomen; wel werd sedert de jaren dertig - en vooral na de oorlog - een aantal kavels samengevoegd, waardoor de bedrijfsvoering in zowel akkerbouw als veeteelt grootschaliger kon worden.

In 1840 had het gehucht 111 inwoners, in 1890 126 en thans \pm 200, waaruit wel kan worden afgeleid dat enige verdichting heeft plaatsgevonden, maar de bebouwing is nog steeds zeer dun te noemen; er is nauwelijks sprake van komvorming.

5.2.5. Zuidbuurt

Dichtbij Zoeterwoude-Dorp, iets ten zuiden ervan, aan de Zuidbuurtsche Wetering ligt het gehucht Zuidbuurt. Rond en nabij de Rooms-Katholieke kerk was omstreeks 1850 wel sprake van enige komvorming, maar het lineaire aspect van de kern overheerste. De oude kerk van 1844 werd in 1904 vervangen door de huidige, die in 1964 ernstig werd beschadigd door brand.

De weg van Zoeterwoude-Dorp naar Zuidbuurt was rond 1850 reeds verhard; een goede doorgaande verbinding kwam tot stand rond 1883 toen een nieuwe brug naar, en een weg door, de Drooggemaakte Geer- en Kleine Blankaardpolder werden gerealiseerd.

De Zuidbuurtsche Weg lag aan de westzijde van de Zuidbuurtsche Wetering; de huizen aan de oostkant van het water waren door bruggen met de weg verbonden. Tevens waren er twee kerkpaden, respectievelijk naar het oostelijker gelegen dorp Weipoort en naar Gelderswoude, met vaste verbinding over de Wetering.

Tegenover de Rooms-Katholieke kerk ontstond na \pm 1880 het Franciscanessenklooster met schoolgebouw (\pm 1910) maar verder valt tot 1945 weinig verandering in de structuur van het gehucht te bespeuren.

Toch was er wel enige verdichting: in 1840 telde men er 114 inwoners; in 1890 222.

Thans is er duidelijk sprake van voortgaande komvorming: zowel aan de west- als aan de oostzijde van de Wetering zijn diverse huizenblokken verrezen, maar het karakter van het gehucht werd niet wezenlijk aangetast. Het inwonertal is gestegen naar 450.

5.2.6. Westeinde (gedeeltelijk)

Iets ten zuidwesten van Zoeterwoude-Dorp bevindt zich het gehucht Westeinde. Rond 1850 lag het zwaartepunt van de dunne lineaire bebouwing aan de westzijde van de Goowatering; de Westeindse- (of Goo-)weg ligt als kade in het midden van deze wetering en was al rond

1850 ten dele een grind- en puinweg, maar ook toen liep de weg dood, waardoor de ontsluiting van Westeinde vrij slecht was.

De boerenbedrijven waren slechts door middel van bruggen bereikbaar maar aan het einde van de eeuw verrezen er enkele op de oostflank van de watering. Rond 1840 telde de kern 88 inwoners, in 1890 waren er 119; thans telt men ze niet meer afzonderlijk.

Westeinde heeft naast veebedrijven ook een recreatieve betekenis: sinds enige jaren is er een camping, die echter slecht is verbonden met het nabijgelegen recreatiegebied "De Vlietlanden" vanwege de tussengelegen autosnelweg. Westeinde worst doorsneden door de gemeentegrens met Leidschendam, wat verdere ontwikkeling ook niet ten goede komt.

5.3. Verspreide bebouwing

Typische 'verspreide bebouwing' komt binnen Zoeterwoude feitelijk niet voor. Wel herkennen wij nog heden enkele relictten van de voormalige ridderhofstad Huis te Zwieten op het terrein van de Heinekenbrouwerij. Nog rond 1850 waren er resten van de tuinaanleg bij het in de jaren 1796-1805 gesloopte huis; sedertdien bleven alleen enkele vijvers en de slotgracht in het veld liggen. Het voormalig gehucht Zwieten werd al genoemd vóór de 10e eeuw, wat er - ten overvloede - op duidt dat de oever van de Oude Rijn tot de oudste ontginningen in dit gebied behoort. Binnen de gemeente telt men nog vier complete molens, maar geen enkele uit de periode 1800-1945. Een molenrest (Westbroekmolen) in de Zuidbuurt dateert van 1900.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der (1839-1851)
Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, 13 delen + suppl. Gorinchem.
- Atlas van historische vestingwerken in Nederland (1970)
Deel IV, de provincieën Zuidholland en Zeeland. Eerste aflevering: Zuidholland.
Z.p..
- Beekman, A.A. (1948)
De wateren van Nederland. Aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven.
's-Gravenhage.
- Een beeld van het zuid-hollandse landschap (1981-1988)
Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland. 6 delen. Z.p..
- Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de waterstaatskaart
(1967). 's-Gravenhage.
- Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari C.B.S.. 's-Gravenhage,
1950-heden.
- De bodem van Nederland (1965)
Toelichting bij de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Samengesteld door
de Stichting voor Bodemkartering. Wageningen.
- Buisman, J. (red.) (1978)
Zuid-Holland vanuit de lucht. Baarn.
- Craandijk, J. (1888)
Wandelingen door Nederland. Met platen naar de lithografiën van P.A. Schipperus
en wandelkaartjes. Haarlem.
- Dijksterhuis, R. (1984)
Spoorwegtracering en stedenbouw in Nederland; Historische analyse van een
wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940. Proefschrift, TH Delft.
- Don, P. (red.) (1985)
Kunstreisboek Zuid-Holland. 8e dr., Weesp.
- Drinkwatervoorziening in Nederland 1913-1938 (1938)
Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Centrale Commissie
voor Drinkwatervoorziening en van het rijksbureau voor Drinkwatervoorziening.
Den Haag.

- Fruin, R. (red.) (1866)
Informatie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daerna te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaan in den jaere MDXIV. Leiden.
- Fruin, R. (red.) (1976)
Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in den jaere MCCCCXCIII. Leiden.
- Gedenkboek Twee eeuwen Waterstaatswerken (z.j.). Z.p..
- Honderd jaar Provinciale Waterstaat in Zuid-Holland (1976)
Enige opstellen over de geschiedenis. 's-Gravenhage.
- Kley, J. van der (red.) (1967)
Vaarwegen in Nederland. Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen. Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel.
- Kroon, A.W. (1862)
Tegenwoordige staat van Zuid-Holland. Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere wetenswaardige plaatsen in die provincie. Amsterdam.
- Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is gewijzigd, waarvan de naam is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd (1968). Z.p..
- De molens van Zuid-Holland (1980). Den Haag.
- Mulder, G.J.A. (red.) (1949-1959)
Handboek der geografie van Nederland. 6 delen. Zwolle.
- De ontwikkeling onzer electriciteitsvoorziening 1880-1938 (1948).
Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereeniging van directeuren van electriciteitsbedrijven in Nederland. 2 delen. Arnhem.
- Postma, C. (red.) (1963)
Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland. 5 delen. 's-Gravenhage.
- Register van beschermde monumenten (1989). Zeist.
- Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947 (1950). Leeuwarden.

- Steegh, A. (1985)
Monumenten Atlas van Nederland. 1100 Historische Nederzettingen in Kaart. 2e dr., Zutphen.
- Teixeira de Mattos, L.F. (1906-1961)
De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland. 16 delen. 's-Gravenhage.
- Tuinbouwatlas van Nederland [\pm 1941].
Samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij.
- Vermooten, M. en Smit, T. (1989)
Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations: Noord- en Zuid-Holland en Flevoland. Hapert.
- Vervloet, J.A.J. en Steegh, A.W.A.Th. (1989)
Bibliografie van de historische geografie. Wageningen.
- Verzameling van gegevens betreffende de electriciteitsvoorziening in de provincie Zuid-Holland (1915). 's-Gravenhage.
- Wallenburg, C. van (1966)
De bodem van Zuid-Holland. Toelichting bij blad 6 van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Wageningen.
- Witkamp, P.H. (1877)
Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Tiel.
- Witkamp, P.H. en Sipman, M.A. (1895)
Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Nieuwe uitgaaf. Arnhem/Nijmegen.

Regionaal/lokaal:

- 700 jaar Zoeterwoude; een familieportret (1977)
Zoeterwoude.
- Dorrepaal, J. (1971)
Oude prentkaarten vertellen over Zoeterwoude Dorp/Rijndijk en Stompwijk. Alphen aan den Rijn.
- Oude prentkaarten en Nieuwe Foto's vertellen over Zoeterwoude en "Zoeterwoude 700". Zoeterwoude, 1977.
- Pieterse-Zwetsloot, R. (1986)
Op de stoep van de Hoge Rijndijk; Van de Zoeterwoudse Singel tot aan de Zwet Sloot. Alphen aan den Rijn.

- De werkgelegenheid en de arbeidsvoorziening in de landbouw te Zoeterwoude; deelrapport (1955). Den Haag.
- Dit is Zoeterwoude (z.j.). Zoeterwoude.

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

- Schetsteekening van de wegen en voetpaden in de gemeente Soeterwoude, ± 1853.
 - Topografische en Militaire Kaart; 1:50.000; no. 30; 1854.
 - Kuyper, J.
Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland 1869.
 - Chromotopografische kaart; 1:25.000; no. 422 en 441; 1876.
 - Chromotopografische kaart; 1:25.000; no. 422 en 441; 1913/1920.
 - Gemeente Zoeterwoude. Uitbreidingsplan 1 à 2.500 Vrouwenweg, 1937.
 - Topografische kaart; 1:25.000; 30 Ost; 1942 (Truppenkarte).
 - Topografische kaart; 1:25.000; 30 H; 1950.
 - Topografische kaart; 1:50.000; 30 O; 1981.
 - Topografische kaart; 1:25.000; 30 H; 1986.
-

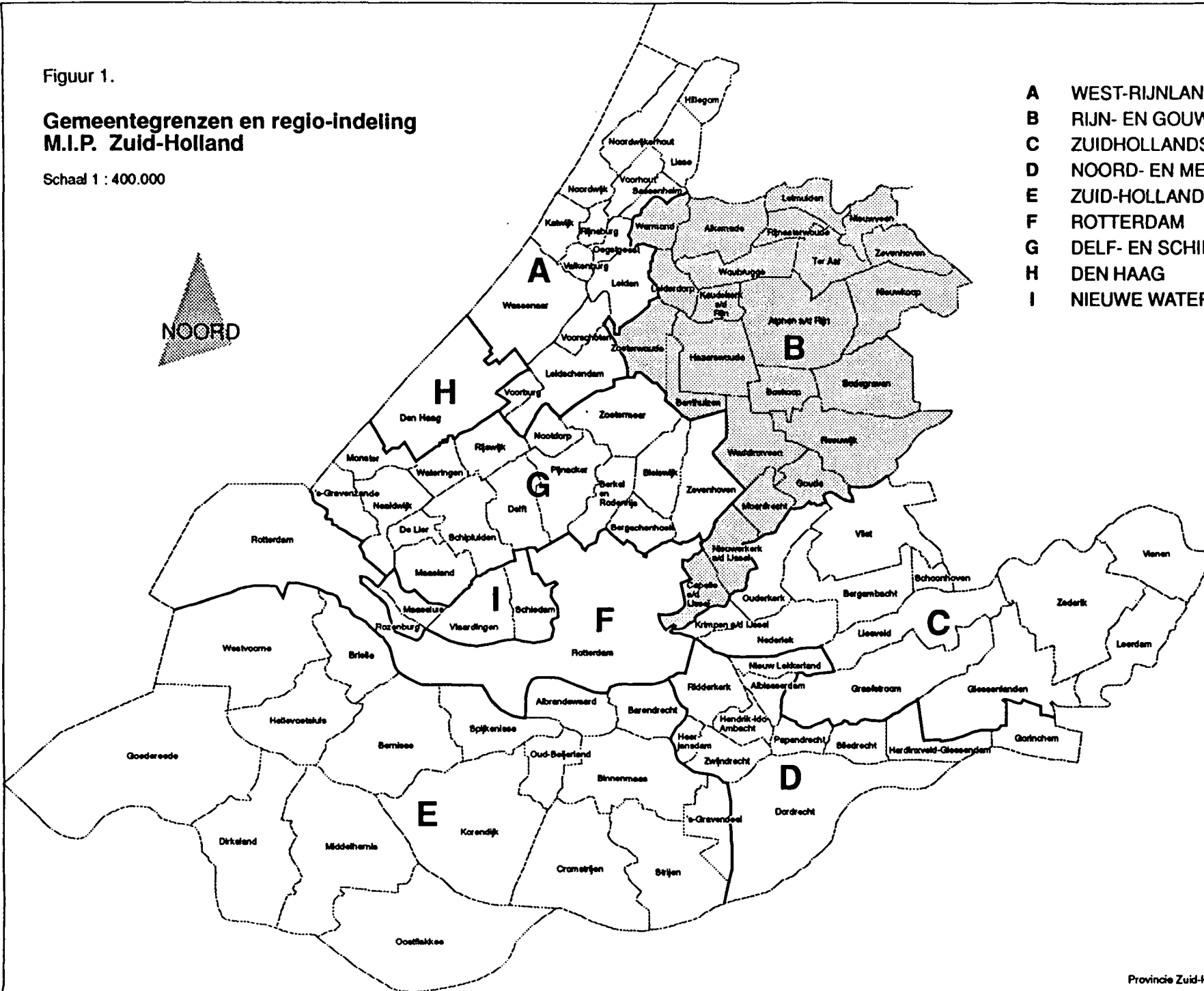
Figuur 1.

Gemeentegrenzen en regio-indeling M.I.P. Zuid-Holland

Schaal 1 : 400.000

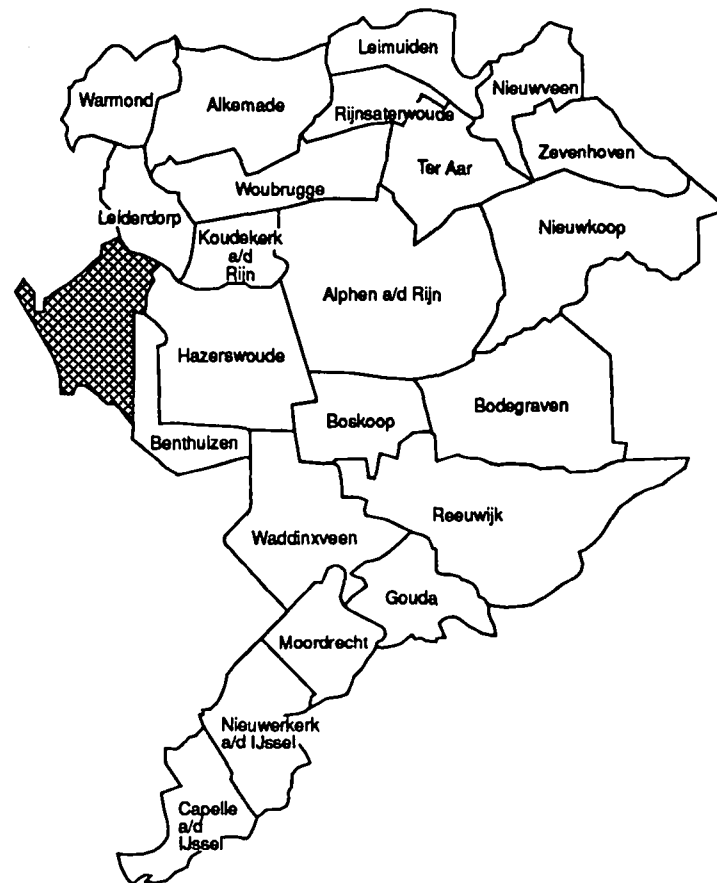
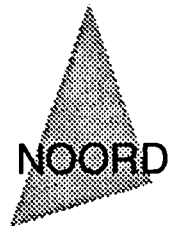
- A WEST-RIJNLAND
- B RIJN- EN GOUWESTREEK
- C ZUIDHOLLANDS WAARDENGEBIED
- D NOORD- EN MERWESTREEK
- E ZUID-HOLLAND-ZUID
- F ROTTERDAM
- G DELF- EN SCHIELAND
- H DEN HAAG
- I NIEUWE WATERWEG

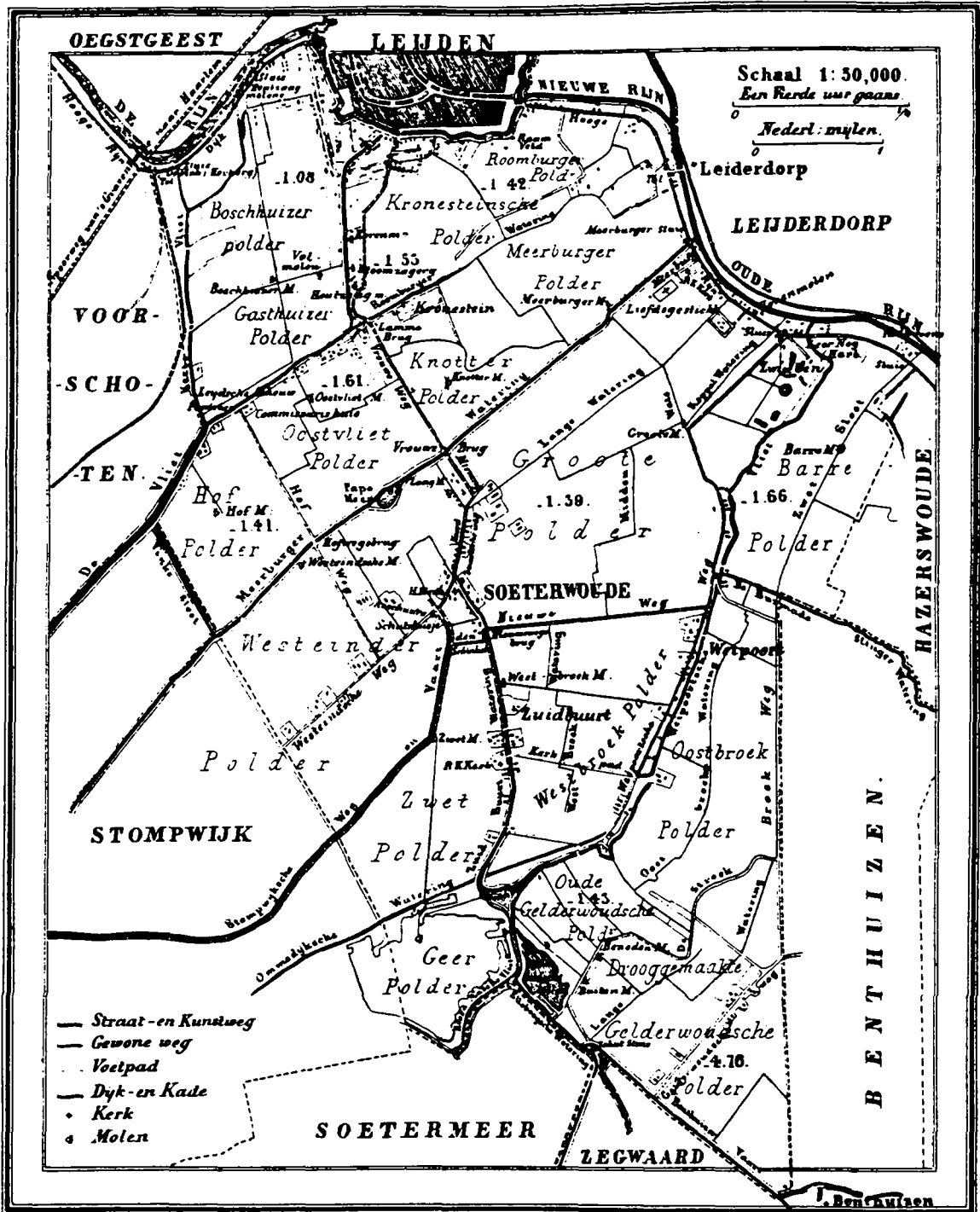

Figuur 1a.

Gemeente Zoeterwoude

Schaal 1 : 300.000

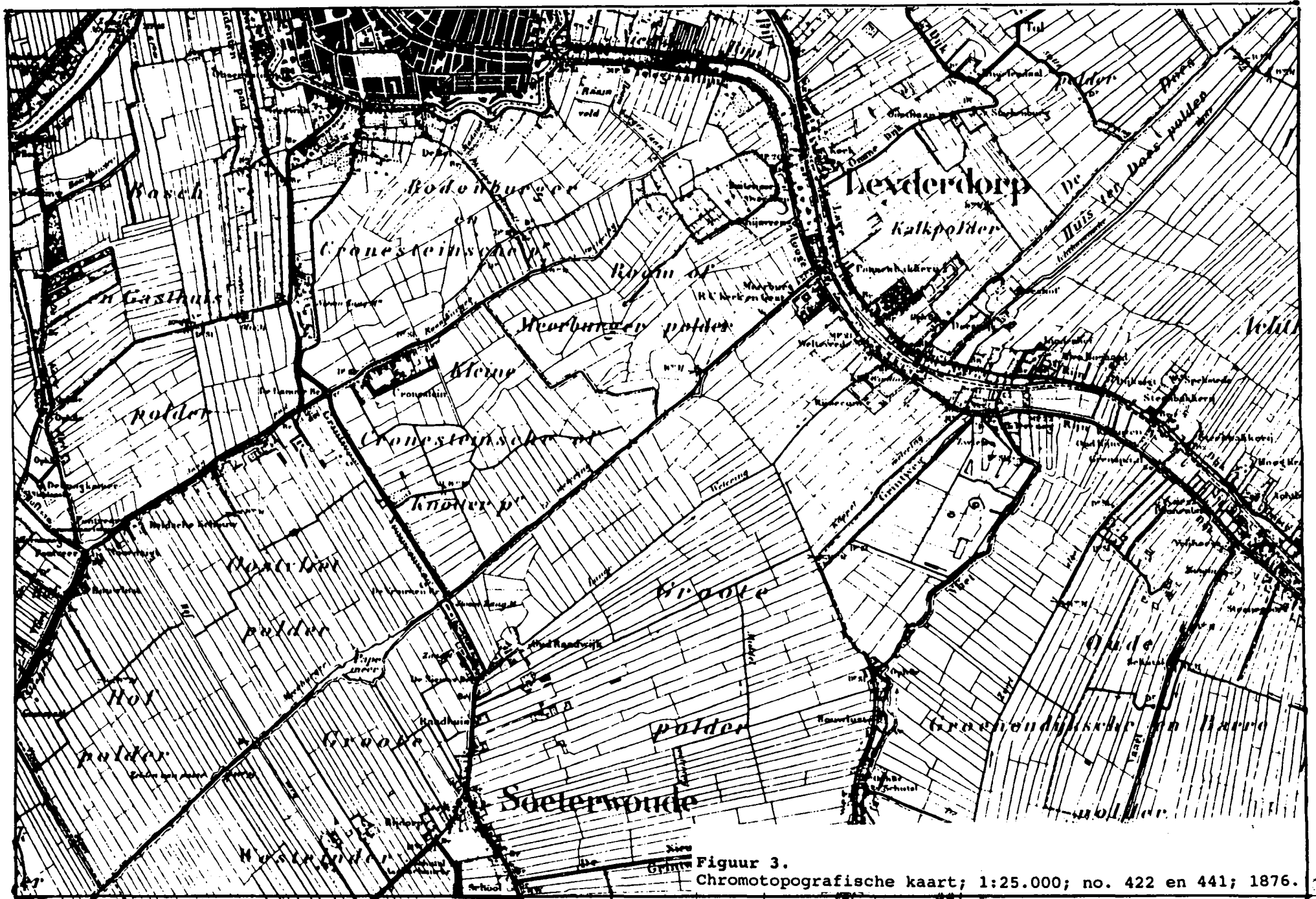

1867.

Uitgave van Hugo Surinjar te Leeuwarden.

3241 Bunders 2100 Inwoners.

Figuur 2.
J. Kuyper, Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland 1869.

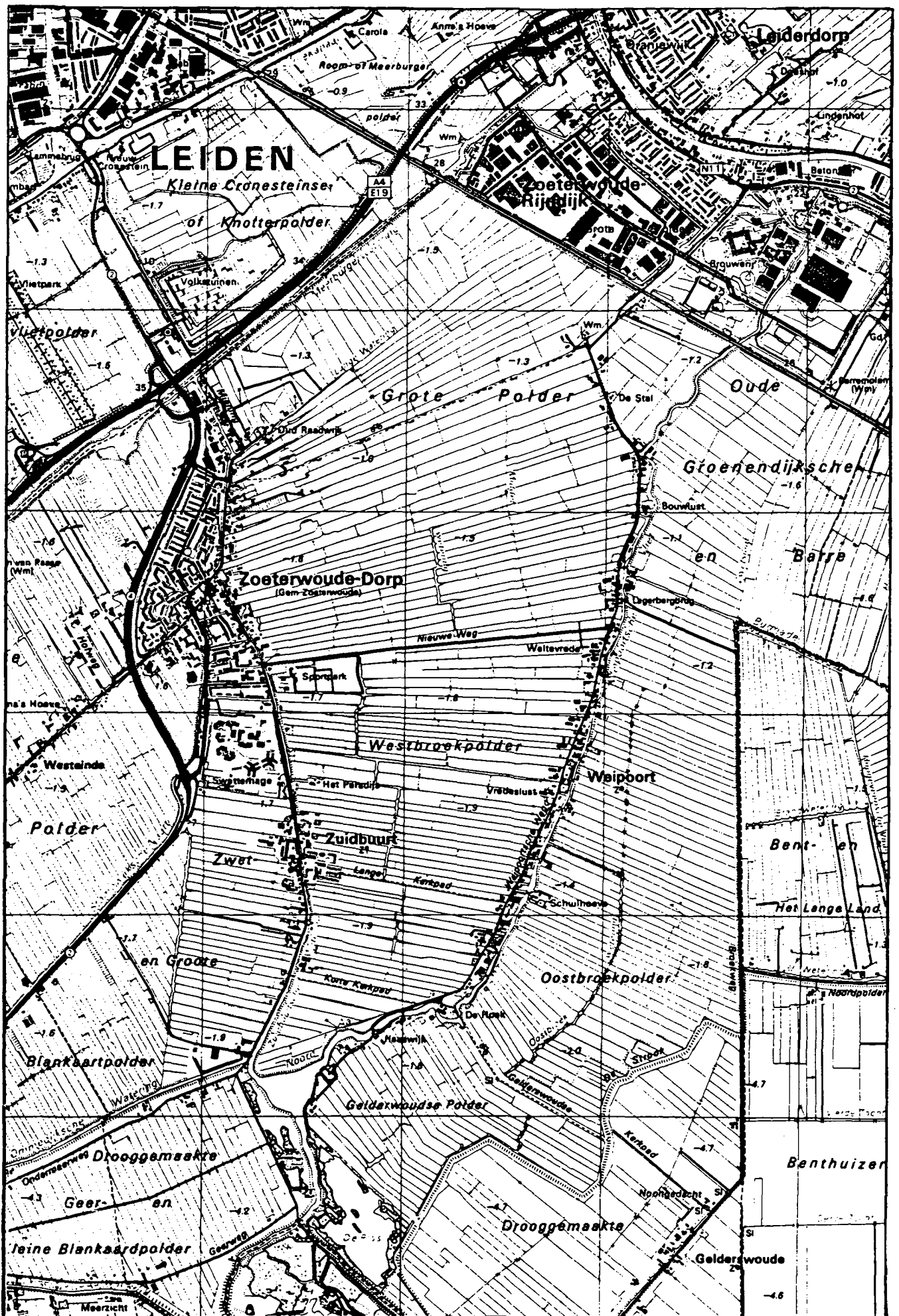

Figuur 3.
 Chromotopografische kaart; 1:25.000; no. 422 en 441; 1876.

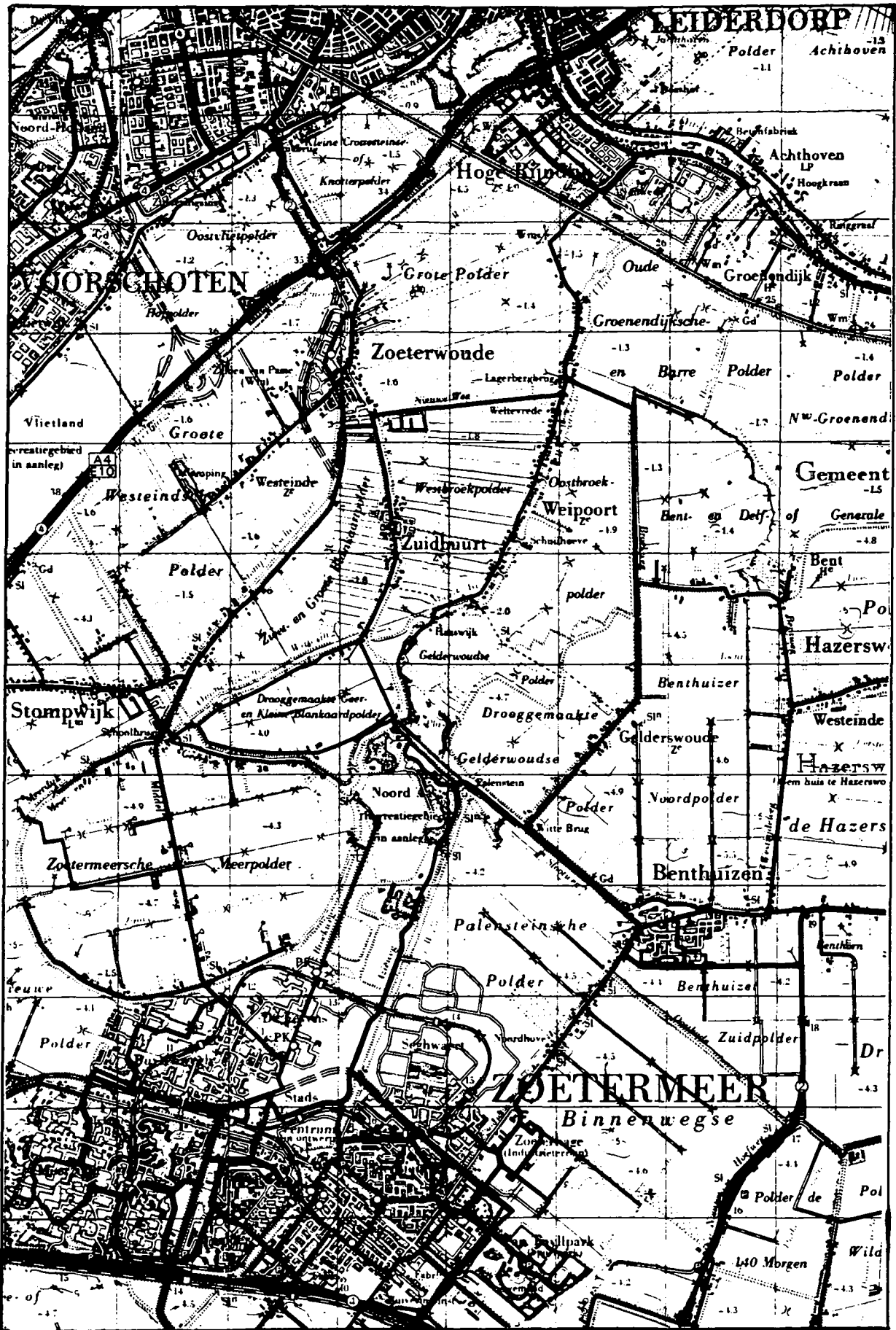

Figuur 4.
 Chromotopografische kaart; 1:25.000; no. 422 en 441; 1913/1920.

Figuur 6
 Topografische kaart; 1:25.000; 30 H; 1986.

Figuur 7.
 Topografische kaart; 1:50.000; 30 O; 1981.

LEGENDA BIJ DE KAART VAN DE FUNCTIONEEL-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING IN HOOFDLIJNEN

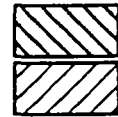
Bestaande kern ± 1850

Omvang kern ± 1945

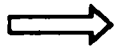

Terrein gedomineerd door
Nijverheid, Handel en Industrie:

±1850

±1945

Richting van Algemeen-ruimtelijke ontwikkeling

Lineaire ontwikkeling

Weg, eventueel met jaar van opening

Spoorweg met openings- en sluitingsjaar

Lokaalspoorweg of tramweg met openings- en sluitingsjaar

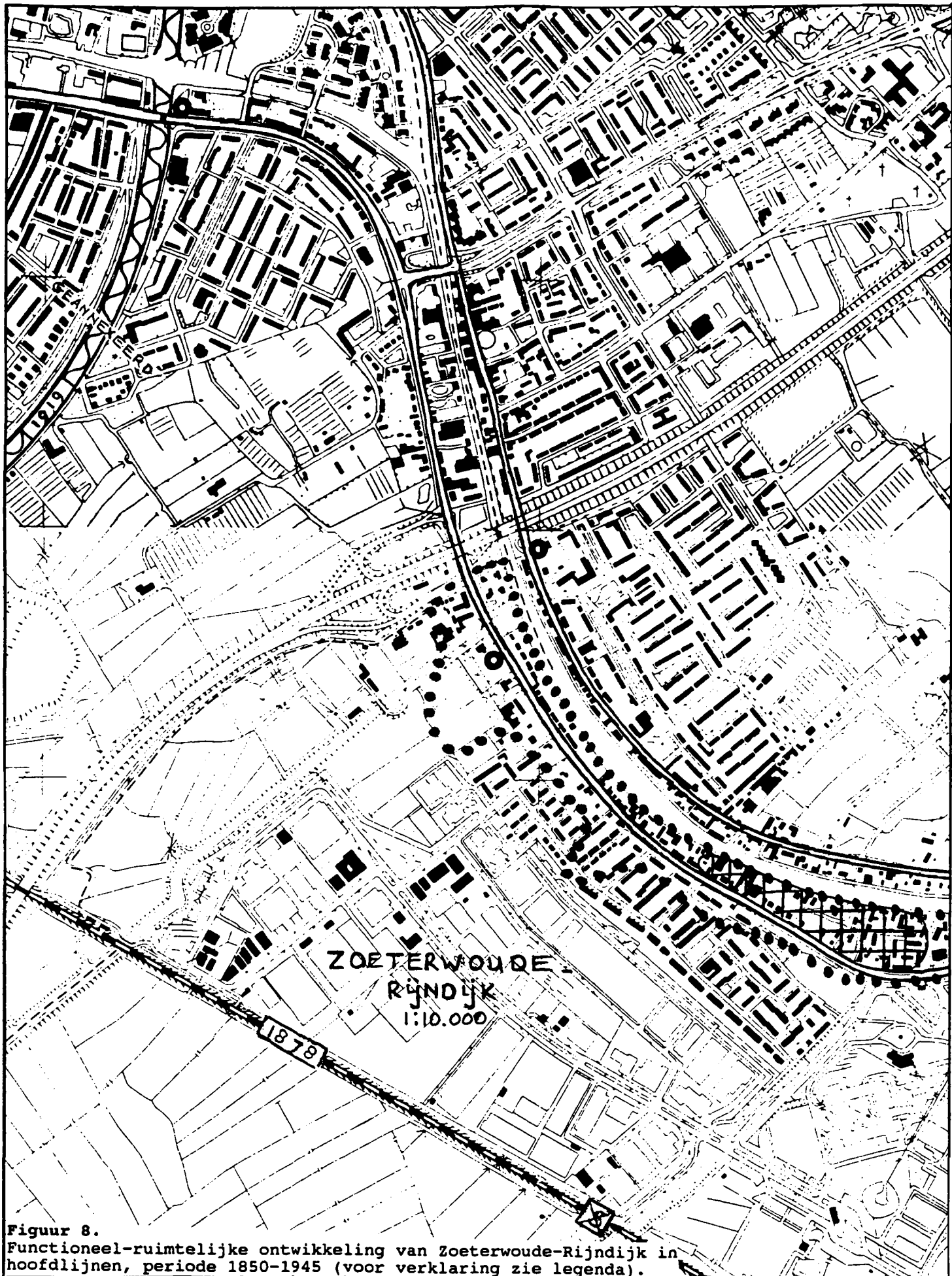
Spoor-/tramwegstation

Spoor-/tramwegstation opgeheven

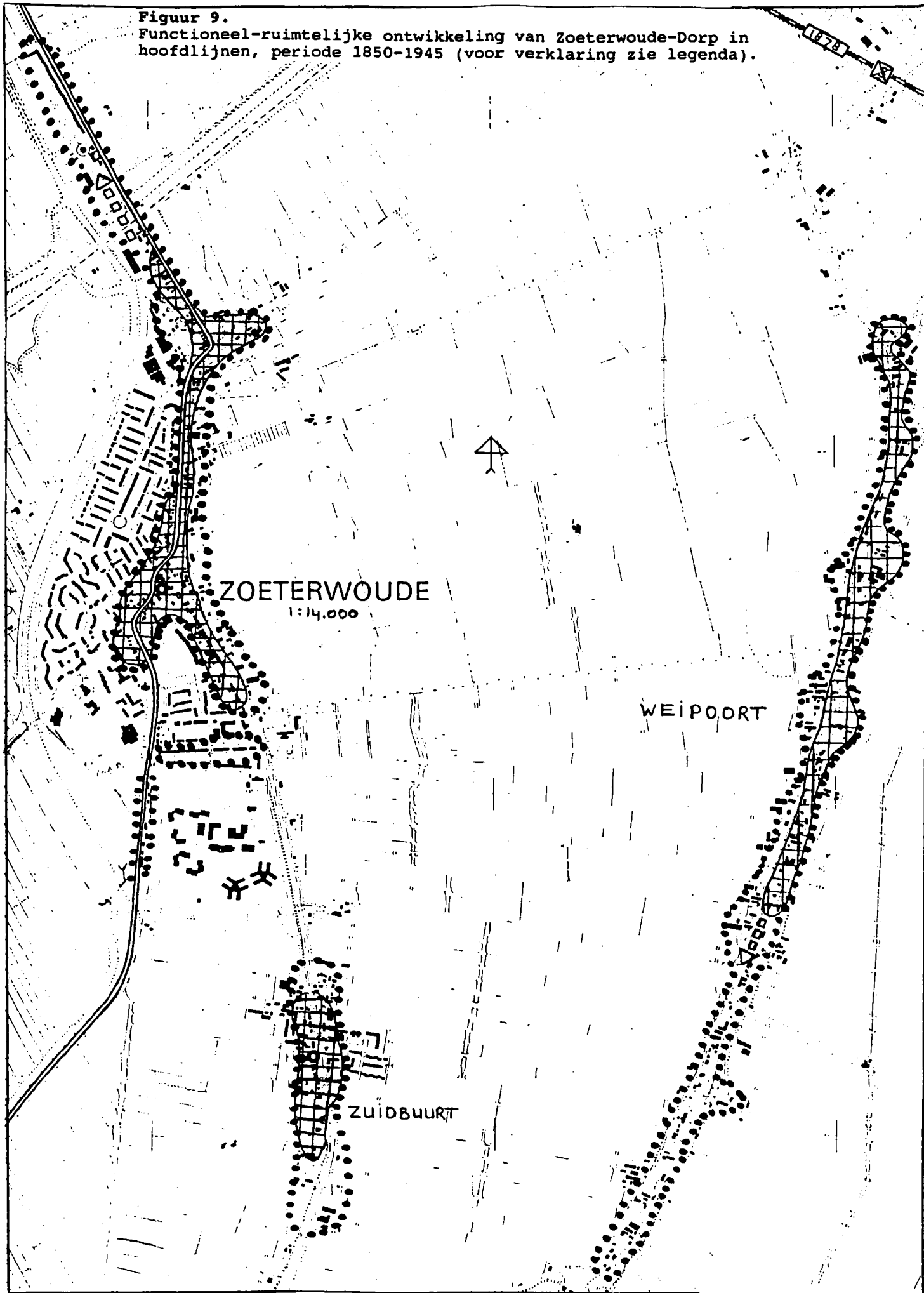

Waterloop, eventueel met jaar van opening

Figuur 8.
Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Zoeterwoude-Rijndijk in hoofdlijnen, periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

Figuur 9.
Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Zoeterwoude-Dorp in
hoofdlijnen, periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK EN STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

mei 1989
L.A. Nizet

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

Inleiding

Zoals beschreven bestaat Zoeterwoude uit meerdere kernen, alle met een lineaire structuur. In grote lijnen hebben al deze nederzettingen nog hun oorspronkelijke structuur.

Zoeterwoude-dorp

Zoeterwoude-dorp kent enige komvorming bij de Nederlands Hervormde kerk, waar een volledig nieuwe invulling heeft plaatsgevonden met winkels. Langs Dorpsstraat en Watertje zijn nog winkeltjes te vinden uit de MIP-periode.

Langs de as naar het noorden - de Noordbuurtseweg - bevindt zich het raadhuis uit 1870 en, op de hoek met Miening, een houtbedrijf. Eveneens in het noorden bevindt zich het vroeg 19e eeuwse buiten "Oud Raadwijk". Aan de andere zijde van het dorp is het 19e eeuwse Veelzicht te vinden. Het merendeel van de bebouwing langs de reeds genoemde straten bestaat echter uit boerderijen en eenvoudige woningen uit de periode 1800-1945. Tussen Watertje/Zuidbuurtseweg en Dr. Kortmanstraat is in de jaren dertig woningbouw verrezen, waaronder een complex van de woningbouwvereniging St. Willibrord aan de Schenkelweg. Na de oorlog is deze wijk nog uitgebreid met enkele rijtjes.

Eveneens in deze buurt staan de Aloysiusschool, daterend circa 1910, (Schenkelweg) - nu in gebruik als Openbare Bibliotheek - en de R.C. school uit 1868 (hoek Zuidbuurtseweg/ Van Banningstraat) - nu Don Bosco.

Ten oosten van het oorspronkelijke lint en kom is in de jaren zeventig/ tachtig nieuwbouw verrezen. Ten zuiden van het dorp is in dezelfde periode een instituut voor geestelijk gehandicapten gebouwd.

Zoeterwoude-Rijndijk

De bebouwing aan de Hoge Rijndijk bestaat - aan de zijde van de Rijn - uit kleinschalige industrie en bedrijvigheid, waaronder een smederij die uit de 19e eeuw dateert en enkele vrijstaande woningen van rond de eeuwwisseling.

De betonfabriek Oosthoek heeft in de jaren twintig enkele rijtjes fabriekswoningen langs de Hoge Rijndijk laten bouwen die momenteel in slechte staat verkeren.

Aan de westzijde van de Hoge Rijndijk bevindt zich enige woningbouw, waarvan de bebouwing aan de Rijngommerstraat dateert uit de circa 1915/1920. Na de Tweede Wereldoorlog heeft zich ten westen hiervan een industrieterrein ontwikkeld.

Vermeldenswaard tot slot is de Rooms-Katholieke kerk van architect J.H. Tonnaer uit 1896.

Weipoort

In Weipoort is de lineaire structuur nog steeds onaangetast. Aan weerszijden van de Weipoortseweg bevinden zich boerderijen, zowel uit de periode vóór 1800 als uit de periode 1800-1945; hiertussen staat een enkele jongere woning.

De Weipoortseweg loopt parallel aan de Weipoortse Vliet, met gevolg dat de boerderijen aan de zijde van deze Vliet òf toegankelijk zijn via bruggetjes, òf achter de boerderij een bruggetje hebben; dit zijn merendeels stalen ophaalbruggetjes. Het zijn hier merendeels langhuisboerderijen met naast het hoofdvolume een zomerhuis en erachter een hooiberg.

Gelderswoude

Langs de Gelderswoudseweg bevinden zich enkele boerderijen, daterend zowel uit de periode vóór 1800, de periode 1800-1945, als de periode na 1945.

Zuidbuurt

In Zuidbuurt vormen de Rooms-Katholieke instellingen de meest opvallende bebouwing. Dit betreft een kerk met kerkhof en diverse heiligenbeelden en een klooster met school. De uit 1904 daterende kerk is nog slechts gedeeltelijk aanwezig; een deel is na de brand van 1964 als ruïne blijven staan en een deel is gecombineerd met nieuwbouw. Het tegenover de kerk gebouwde klooster en de school, daterend circa 1880) zijn wel nog aanwezig.

Voor het overige bevinden zich in Zuidbuurt langs de Zuidbuurtseweg boerderijen en boerenwoningen, daterend uit de periode 1800-1945 en van vóór 1800. Tussen Zoeterwoude-dorp en Zuidbuurt staat langs de Zuidbuurtseweg een molenstomp uit ± 1900, verbouwd tot woning. Aan beide zijden van de Zuidbuurtseweg is de nederzetting na de Tweede Wereldoorlog uitgebreid met enkele straten met daarlangs woningbouw.

Westeinde

De lineaire structuur van Westeinde is nog geheel intact; aan weerszijden van de Westeindseweg bevinden zich boerderijen zowel daterend uit de periode vóór 1800 als uit de periode 1800-1945.

De boerderijen hier zijn merendeels langhuisboerderijen met naast het hoofdvolume een zomerhuis en erachter een hooiberg.

STEDENBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

Van de gemeente Zoeterwoude is geen stedenbouwkundige typologie gemaakt, omdat er in de periode 1800-1945 alleen verdichting en uitbreiding van de kernen langs de reeds aanwezige structuur heeft plaatsgevonden.
